

процесс такой программы развития творческой компетентности будущих учителей, которая обеспечит учет гендерных отличий студентов и сбалансированность психологических и педагогических средств в условиях интегративного учебно-воспитательного процесса.

The relevance of this paper is due to the real needs of the modern society in the preparation of teachers of a new type, capable of carrying out their professional activities on the basis of creative steadily and continuously, which can not be achieved without taking into account in studies of gender and education of personality traits. The purpose of this paper is a review of existing theoretical approaches to the problem of development of creative competence of future teachers, the analysis of gender-specific student-boys and girls-students. Promising is the introduction into the educational process is the development of creative program of future teachers that will ensure that gender differences in students and balance psychological and pedagogical tools in an integrative educational process.

Статтю подано до друку 15.10.2013.

© 2013 р.

Т. В. Куренна (м. Київ)

РОЗВИТОК ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Дослідження спрямованості особистості майбутнього вчителя, зокрема психологічних особливостей його ціннісно-сміслової сфери, є особливо актуальним в умовах розбудови незалежної держави, зміни ідеологічних орієнтирів та реформування основних сфер життя українського суспільства, основною метою яких має стати забезпечення прав і свобод та всебічний розвиток кожного громадянина. Беззаперечна роль у цих процесах відводиться освіті в цілому та кожному вчителю зокрема, адже усвідомлення цінностей педагогічної праці і глибинного смислу свого безпосереднього покликання дозволить вчителям реалізувати в шкільній практиці ідеали свободи, демократії, гуманізму та духовності.

Відповідно, особливого значення у становленні вчителя-професіонала набуває етап підготовки майбутніх педагогів у вищому навчальному закладі, коли нерозривно пов'язаними між собою є процеси професійного й особистісного розвитку, і саме юнацький вік має необхідне підґрунтя для розвитку цінностей та смислів особистості.

Проблема розвитку ціннісних орієнтацій, духовності і духовних цінностей, смислів майбутнього вчителя розглядається більшістю дослідників саме у взаємозв'язку із функціонуванням системи виховання і освіти. Зокрема, в такому контексті умови, шляхи і засоби розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості обґрунтовуються в гуманістичному, особистісно орієнтованому, аксіологічному та ін. підходах. Єдність цих підходів полягає у створенні необхідних психолого-педагогічних умов для розвитку особистості шляхом побудови нового типу взаємодії між вчителем, учнем, студентом.

Гуманістичний підхід аналізує розвиток особистості в навчально-виховному процесі через прояви особистісного росту та самоактуалізації. На думку А.Маслоу, навчання має допомагати зрозуміти, осмислити і пережити моменти, пов'язані із перебудовою системи особистісних цінностей.

К.Роджерс розрізняє два види навчання: примусове, надмірно заінтелектуалізоване, спрямоване на засвоєння значень, оцінюване і регульоване ззовні та вільне, самостійне, ініційоване й оцінюване учнем, спрямоване на засвоєння смислів як елементів особистого досвіду. При цьому педагог займає позицію фасилітатора, тобто допомагає учневі, створюючи умови для осмисленого навчання, стимулюючи самостійний вибір цінностей, ставлень, форм поведінки [5, с. 91]. З метою розвитку системи цінностей та смислів представники даного підходу пропонують використовувати психологічне консультування, організацію психологічної підтримки та просвітництво.

Питання відповідності діяльності й особистості педагога вимогам і цілям сучасної освіти потребує впровадження у навчально-виховний процес ідей особистісно орієнтованого підходу, метою якого є розвиток свідомої, відповідальної, високодуховної особистості, здатної до саморозвитку й самореалізації (В.П.Андрущенко, Г.О.Балл, І.Д.Бех, І.С.Булах, Л.В.Долинська, С.Д.Максименко, В.В.Рибалка, М.В.Савчин).

Даний підхід має достатньо широкий набір технологій практичної реалізації: технології групового, особистісно орієнтованого розвивального та проблемного навчання; ігрові та проектні технології [12, с. 55-56]. Крім того, підхід активно постулює впровадження у традиційну практику занять вищої школи елементів діалогового навчання (евристичних бесід, диспутів, «мозкового штурму», «галереї ідей»), розповідей на морально-етичні теми, самопрезентацій, створення емоційно збагачених навчально-пізнавальних та проблемних ситуацій, використання професійно-орієнтованих завдань, елементів тренінгу тощо [6].

Безпосередньо близьким до вирішення завдань даного дослідження є аксіологічний підхід, виокремлення якого обумовлене виникненням спеціальної галузі знань – аксіології виховання [4, с. 121]. Також набула поширення аксіопедагогіка [7], зокрема виділені три системи цінностей (антропоцентричних, соціометричних та трансцендентних), кожна з яких може бути покладена в основу виховання [8, с. 13].

Зважаючи на актуальність проблеми розвитку ціннісно-сислової сфери вчителя, пропонується створити аксіологічний простір вищої педагогічної освіти, який включатиме чотири аксіологічні реальності: об'єктивну (предметну), суб'єктивну (особистісну), когнітивну (реальність знань) і конативну (поведінкову) [10, с. 211-213]. Сутність виховного процесу має полягати у перетворенні цінностей із ідеальної форми в афективно-сислову, індивідуально-особистісну складову життєвого світу конкретної людини, тому потрібно постійно стимулювати прагнення студента зрозуміти й осмислити, навіщо він вчиться.

Представники даного підходу найбільш ефективними методами виховного впливу на ціннісно-сислову сферу особистості вважають наступні: диспути, дискусії, сюжетно-рольові та комунікативні ігри, міжрольове спілкування, моральні дилеми, «сократівський діалог», творчі завдання, проблемні твори, твори-роздуми, творчі виховні проекти тощо [3, с. 14].

Підкреслимо, що доцільність використання окреслених методів з метою розвитку системи цінностей та смислів студентів повинна обґрунтовуватися з урахуванням вікових особливостей цільових груп, змістового наповнення програми розвивальної роботи та реальних організаційних можливостей навчально-виховного процесу вищого навчального закладу.

Отже, змістове наповнення, особливості організації, вибір форм та методів навчання і виховання у вищій школі мають бути обумовлені пріоритетами розвитку студента, його потребами у професійному та особистісному зростанні. Аналіз наукових джерел дозволяє окреслити основні

шляхи та засоби розвитку ціннісно-сислової сфери майбутніх учителів і розробити відповідну програму його оптимізації.

Приєднавши до аналізу літературних джерел результати емпіричного дослідження, особливо цінними для даного наукового пошуку ми вважаємо ідеї І.Д.Беха, М.Й.Боришевського, І.С.Булах, А.Маслоу, Л.Колберга, Е.О.Помиткіна, К.Роджерса, В.А.Семиченко, В.Франкла, Т.С.Яценко тощо.

Метою даного дослідження стало детальне обґрунтування змісту, форм і методів психолого-педагогічної роботи щодо оптимізації розвитку ціннісно-сислової сфери майбутніх учителів впродовж їхньої професійної підготовки у вищому навчальному закладі на прикладі вивчення психологічних дисциплін.

Процес розвитку ціннісно-сислової сфери майбутніх учителів не можна розглядати без урахування рівня їхніх психологічних знань, вмінь і навичок. Адже вивчення психологічних дисциплін створює додаткові можливості розвивального впливу на особистість студентів. Розглянемо їх детальніше.

Навчальні психологічні дисципліни дозволяють сформувати системні уявлення про особистість вчителя та педагогічну діяльність, тому їхній зміст повинен враховувати психолого-педагогічні закономірності розвитку життєвих і професійних компетентностей та психологічні механізми становлення особистісних цінностей і смислів.

Вивчення психології має бути спрямоване на озброєння майбутніх учителів вміннями вибудовувати модель власної професійної діяльності, розв'язувати поставлені професійні завдання, успішно виконувати функції педагога. Передумовою цього є якісна теоретична, світоглядна та практична підготовка студентів до педагогічної діяльності.

Це стане можливим лише при функціонуванні цілісного циклу базових (інваріантних) та варіативних психологічних дисциплін (спецкурсів, практикумів, факультативів, спецсемініарів, тренінгів).

Психічні феномени повинні розглядатися у взаємозв'язках та у розвитку, розкриватися основні детермінанти генезису психологічних властивостей і процесів, що сприятиме формуванню системності та професійної спрямованості психологічних знань студентів.

Психологічна підготовка майбутніх учителів традиційно забезпечується викладанням базових дисциплін: загальної, вікової, педагогічної, соціальної психології та етики і психології сімейного життя. Скорочення кількості навчального часу, відведеного на опрацювання курсів, обмеження можливості апробувати здобуті знання на практиці призводить до негативних наслідків у роботі педагогів, особливо під час періоду адаптації до професійної діяльності.

Особливого значення в роботі ВНЗ набуває викладання варіативних психологічних дисциплін. Значна актуальність проблеми розвитку ціннісно-сислової сфери, недостатня увага до неї у навчально-виховному процесі підготовки майбутніх учителів та необхідність створення спеціальних умов для формування даної сфери стали підставою для розробки нами спецкурсу «Цінності та смисли особистості вчителя», який є логічним продовженням психологічної підготовки студентів педагогічних спеціальностей.

Метою спецкурсу є актуалізація проблеми цінностей та смислів у професійній підготовці майбутніх учителів в умовах вищого навчального закладу, перетворення ціннісно-сислових характеристик педагогічної професії в особистісні надбання студентів.

Спецкурс був спрямований на розв'язання наступних завдань: сприяти формуванню системи аксіологічних знань студентів, зокрема усвідомленню ними сутності понять «цінності»,

«ціннісні орієнтації», «духовність», «духовні цінності» та «сенси», розумінню особливостей будови, функціонування і розвитку ціннісно-сислової сфери, її ролі у професійному становленні вчителя; озброїти майбутніх учителів методами дослідження ціннісно-сислової сфери особистості; забезпечити оволодіння студентами прийомами виховної роботи, які можна використовувати в сучасних умовах школи для розвитку цінностей, смислів, духовності школярів; сприяти розвитку системи цінностей і смислів студентів та усвідомленню ними себе як суб'єкта педагогічної діяльності.

На вивчення спецкурсу відводилося 54 години. Формами організації навчання були обрані лекції (8 годин), практичні заняття (12 годин), консультації (за потребою, впродовж опрацювання курсу) та самостійна робота студентів (34 години).

На розгляд виносилися наступні теми: «Цінність як універсальна та міждисциплінарна категорія», «Ціннісні орієнтації особистості», «Духовність і духовні цінності у становленні майбутнього вчителя», «Проблема смислів та її значення у професійній діяльності вчителя». Спецкурс передбачав також написання підсумкової модульної роботи та складання заліку.

Лекційні заняття характеризувалися наступними особливостями: були спрямовані на вирішення теоретичних завдань курсу; передбачали насичення елементами діалогу, постійний зворотній зв'язок зі слухачами, відслідковування ступеня включення студентів у процес пізнання нового; додатковим джерелом інформації стали невербальні прояви у поведінці студентів, їхні прохання повторити або уточнити ту або іншу думку, запитання у процесі або наприкінці лекції; виклад матеріалу мав проблемний характер; проводилося стимулювання активності студентів при визначенні проблемності ситуацій, пошуку і знаходженні шляхів їхнього вирішення у процесі дискусії; відслідковувалася самостійність висновків як ознака емоційно-особистісного включення у спільну пізнавальну діяльність; викладач в процесі лекцій виступає як джерело смислів, адже особистість здатна розширювати власний смисловий світ за рахунок інших смислових світів; мотивація не лише на засвоєння теоретичних положень та практичних умінь, а й стимулювання потреби самопізнання та самовдосконалення студентом власної особистості.

Практичні заняття передбачали: обговорення теоретичних питань; розгляд результатів самостійної роботи; проведення діагностики ціннісно-сислової сфери студентів; виконання завдань проблемного та творчого характеру.

Напрямами самостійної роботи впродовж вивчення даного спецкурсу стали: складання опорних конспектів; опрацювання основної та додаткової літератури з відповідних тем; ведення словника основних понять; реферування наукових статей; підготовка теоретичних питань до практичних занять; підготовка рефератів; виконання індивідуальних та домашніх завдань; підготовка до підсумкової модульної роботи; підготовка до заліку.

Специфічна тематика спецкурсу сприяла використанню різноманітних форм та методів навчання, зокрема: дискусійних методів (евристичний метод, диспут, групова дискусія, «мозковий штурм», «галерея ідей»), методу створення і аналізу ситуацій, ігрових методів, психологічного аналізу цитувань відомих особистостей та особливостей їхнього життєвого шляху, написання та обговорення повідомлень, творів, роздумів, різноманітних вправ тощо. Такий вибір не є випадковим, адже саме активні методи навчання найкраще реалізують його розвивальну мету, зокрема сприяють усвідомленню студентами себе в якості суб'єкта педагогічної праці. Проаналізуємо особливості їхнього застосування та дієвість на прикладах.

Дискусійні методи (групові дискусії «Цінності особистісні та декларовані», «Біла ворона», «Добро і зло», «Що для вчителя важливіше?», «Самовизначення особистості», диспут «Духовність-

моральність-вихованість», «мозковий штурм» на тему «Найважливіші цінності та смисли педагогічної діяльності») відкривають наступні можливості: сприяють різнобічному розгляду проблемного питання через уточнення позицій кожного учасника дискусії; оптимізують міжособистісні стосунки та спілкування завдяки вільному висловлюванню своїх думок; створюють позитивний досвід відстоювання власних переконань та толерантного ставлення до протилежних ціннісно-смыслових позицій.

Додатковий простір для дискусій відкривають і методи створення та аналізу ситуацій, однак, вони надають ще більше можливостей для активності у виборі моральних позицій, їхньої демонстрації та усвідомлення значущості для взаємин в системі «вчитель-учні», отримання досвіду поведінки згідно власних переконань та прогнозування її наслідків.

Моделювати життєві ситуації та варіанти їхнього розв'язання дають можливість також ігрові методи, в яких учасники отримують реальні ролі і презентують їхнє виконання згідно власних ціннісних позицій (комунікативна гра «Дієвість цінностей», ситуаційно-рольові ігри «Ким важче бути: вчителем чи учнем?» і «Я-педагог», дидактична гра «Куток до кутка»). Взаємодія між учасниками спрямована на розв'язання протиріч між вимогами реалій життя, рольовими очікуваннями та особистим баченням проблеми. Це сприяє формуванню важливих для педагогічної праці вмінь і навичок, цілісному баченню майбутніми учителями професійної ситуації, визначеності їхніх життєвих і професійних перспектив, впливає на узгодженість системи цінностей і смислів.

Психологічний аналіз наукових, публіцистичних і художніх текстів, цитувань відомих особистостей, в яких порушується ціннісно-смыслова проблематика, написання та обговорення повідомлень (публічний виступ на тему «Цінності людини та її професія»), творів («Ідеальний вчитель: який він?»), роздумів («Мої життєві та професійні цілі») дозволяли стимулювати процеси пізнання, критичного осмислення та вироблення чітких позицій щодо порушеної проблематики. Крім того, частина методів і прийомів була спеціально спрямована на самоаналіз, сприяння усвідомленню потреби у самовихованні (вправи «Знання і цінності», «Флюгер», «Моя поведінка і взаємини з іншими» тощо).

Підкреслимо, що особливість ціннісно-смыслові проблематики в тому, що викладач не лише має можливість обирати із запропонованого тематичні напрямки, форми і методи проведення занять, а й доповнювати їх у залежності від поставлених цілей, спеціалізації, рівня підготовки та особливостей студентської аудиторії.

Таким чином, чітко визначені змістові акценти, використання у процесі викладання спецкурсу активних та інтерактивних методів навчання були спрямовані на вирішення завдань розвитку когнітивних, емоційно-оцінних і, частково, поведінкових властивостей особистості студентів у напрямку їхнього наближення до професійно значущих характеристик ціннісно-смыслові сфери. Тому можна говорити, що доповнення програми психологічної підготовки майбутніх учителів спецкурсами, практикумами та іншими формами та методами роботи сприятиме розв'язанню проблеми їхньої всебічної готовності до виконання своїх професійних завдань.

Проведене дослідження не є вичерпним щодо поставленої проблеми. Перспективними напрямками подальших її розробок є розширення змістового наповнення і організаційних форм розвивально-корекційної роботи зі студентами педагогічних спеціальностей з метою підвищення рівня гуманістичної та професійної спрямованості особистості вчителя.

Література

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : [науково-методичний посібник] / Бех І. Д. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Боришевський М. Дорога до себе. Від основ суб'єктності до вершин духовності / Боришевський М. Й. – К., 2010. – 416 с.
3. Драченко В. В. Виховання морально-ціннісних орієнтацій підлітків засобами творів світової художньої культури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / В. В. Драченко – К, 2008. – 20 с.
4. Ігнатенко П. Р. Аксиологія виховання : від термінології до постановки проблем / П. Р. Ігнатенко // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С. 118 – 123.
5. Михайлюк Л. М. Розвиток особистості в гуманістичній психології А. Маслоу та К. Роджерса / Л. М. Михайлюк // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» : [зб. наук. праць] ; серія : Філософія. Психологія. Педагогіка. – К. : Політехніка, 2007. – № 2 (20), Ч. 1. – С. 89 – 92.
6. Особистісно орієнтовані технології навчання і виховання у вищих навчальних закладах : колект. моногр. / [авт. кол. : В. Андрущенко, Н. Дівінська, Б. Корольов та ін.] ; за заг. ред. В. П. Андрущенко, В. І. Лугового ; Ін-т вищ. освіти АПН України. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 254 с.
7. Пелех Ю. В. Теоретико-методичні засади ціннісно-сислової готовності майбутнього педагога до професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Ю. В. Пелех. – Київ, 2010. – 30 с.
8. Помиткін Е. О. Проблема розвитку та діагностики духовних ціннісних орієнтацій у старшокласників / Е. О. Помиткін // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 10. – С. 10 – 16.
9. Помиткін Е. О. Психологічні закономірності та механізми духовного розвитку дітей і молоді : автореф. дис. д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Е. О. Помиткін. – К., 2009. – 42 с.
10. Проблема смысла в науках о человеке (к 100-летию Виктора Франкла) : материалы международной конференции, (Москва, 19 – 21 мая 2005 г.). – М. : Смысл, 2005. – 280 с.
11. Семиченко В. А. Порівняльний аналіз цінностей педагогічної діяльності та професійної підготовки вчителів // Цінності освіти і виховання : [науково-методичний збірник] / [за заг. ред. О. В. Сухомлинської] – К., 1997. – С. 195 – 200.
12. Фасоля А. Особистісно зорієнтоване навчання : методологія, методика, технологія / А. Фасоля // Нова педагогічна думка. – 2009. – № 4. – С. 54 – 57.
13. Франкл В. Человек в поисках смысла / Франкл В. – М. : Прогресс, 1990. – 367 с.
14. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції : активне соціально-психологічне навчання : [навч. посібник] / Т. С. Яценко. – К. : Вища школа, 2004. – 679 с.

Статья посвящена проблеме развития ценностей и смыслов студентов педагогических специальностей в условиях их профессиональной подготовки в высшем учебном заведении. Актуальность данного вопроса обусловлена необходимостью формирования готовности будущего учителя к решению его профессиональных задач в условиях реформирования

системы образования, смены идеологических ориентиров общества, нарастания духовного кризиса. В статье проанализированы основные научные подходы к изучению данной проблемы, раскрыт потенциал базовых и вариативных психологических дисциплин в её решении: их содержательного наполнения, методики преподавания, использования активных форм и методов обучения, возможности расширения аксиологического и смыслового компонентов в содержании занятий. Представлены результаты разработки и внедрения в практику высшей школы спецкурса «Ценности и смыслы личности учителя».

The article is devoted to the problem of development of values and meanings of students of pedagogical specialties in the conditions of their professional training in higher educational institution. The relevance of this issue is the need to shape the future teacher willingness to decision his professional tasks in the conditions of the reform of the education system, changes of ideological values of society, a growing of the spiritual crisis. In the article is analyzed basic scientific approach to studying of this problem, is disclosed potential of base and variativnyh of psychological disciplines in its decision: their substantial filling, teaching methodology, the use of active forms and methods of education, the possibility of expanding the axiological and semantic components in the content of training. The results of development and implementation in practice of higher education course "The values and meanings of the individual teacher" are presented.

Статтю подано до друку 15.11.2013.

© 2013 р.

Ю. В. Романова (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМПОНЕНТНОЇ СТРУКТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Постановка проблеми. Багатовимірність та складність феномену професійного мислення психолога потребує використання певної критеріальної основи для його вивчення. Теоретичний аналіз розроблених різними науковцями концепцій професійного мислення підтверджує, що наразі відсутні єдині, універсальні чи, принаймні, загальновизнані критерії визначення структури професійного мислення психологів. У запропонованому дослідженні під поняттям «критерій професійного мислення» розуміється ознака, на підставі якої здійснюється визначення, оцінка або класифікація певного стану розвитку мислення особистості в спеціально організованих процесах навчання й виховання в соціальному інституті вищої освіти. Такими критеріями виступають складові основних компонентів професійного мислення майбутніх фахівців з психології, а саме: фахові (якості, знання, уміння, навички, спрямовані на формування особистості майбутнього психолога як професіонала) та процесуально-дієві (якості, знання, уміння, спрямовані на осмислення й забезпечення вирішення конкретних професійних завдань).

Метою статті є висвітлення результатів психодіагностичного дослідження компонентів професійного мислення майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу. Проведений теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми, що вивчається, (Вауліна Т.А. [1], Локалова Н.П. [2], Пов`якель Н.І. [3] та ін.), утвердив автора у думці про те, що професійне мислення психолога як пізнавально-пошуковий процес має будуватися на основі таких структурних компонентів, як: ціле-мотиваційний, змістовний та